

הפוטש הגדול

מלחמת "ידיעות אחרונות" – "מעריב": ההתחלה

מרדכי נאור

הצלחה עתונאית ומסחרית

תחילתו של הסיפור שמונה ורבע שנים לפני כן. בשלהי 1939 החל להופיע בתל-אביב עתון ערב בשם ידיעות אחרונות. זו היתה תופעה חדשה, שכן עד אז לעתוני הבוקר דבר, הארץ, והבוקר היו "תוספות צהריים" שהופיעו בשעות אחר-צהריים המוקדמות. העתון החדש לא היה קשור לעתון בוקר כלשהו, וכן חסר זהות פוליטית שציינה את רוב עתוני העת ההיא. הוא הבטיח מדי יום שתי מהדורות: מהדורת אחר-צהריים ומהדורת ערב.

הניסיון לא עלה יפה ובתחילת 1940 פשט העתון את הרגל. בין בעלי החוב שלו היה דפוס מוזס, שבעליו, אלכסנדר מוזס, קיבל בתמורה את רשיון העתון. כעורך העתון, שמילא את תפקידו עד אז בצורה חלקית, כיהן ד"ר עזריאל קרליבך, עתונאי ועורך מחונן בן 32 בעת ההיא. אלכסנדר מוזס התייעץ עם אביו יהודה מוזס - תעשיין, יום גדל"ן ואיש עסקים ידוע בתל-אביב - והרעיון החל להתגלגל: מדוע לא להפוך את העתון לעסק של ממש? יהודה מוזס גייס לעזרתו בן אחר שלו, נוח, קיבוצניק עד לאותה תקופה, הציע לקרליבך משרה של ממש כעורך ראשי, וידיעות אחרונות בבעלות חדשה יצא לדרך. לטענת קרליבך, הרשיון להוצאת העתון ניתן במקור לו, כעורך, והוא שהעבירו ב-1940 לידי אלכסנדר מוזס והלה מסרו לרשות חברת ידיעות אחרונות בע"מ. המוזסים ביקשו וקיבלו רשיון חדש מממשלת המנדט וזה הוענק להם על-ידי מושל מחוז לוד (שתל-אביב היתה בתחום סמכותו) ב-15 באפריל 1940. ברשיון שניתן לאלכסנדר מוזס נאמר, כי העתון יהיה בשתי שפות, עברית ואנגלית. בעברית הוא ייקרא ידיעות אחרונות ובאנגלית Palestine Express. נושאיו יהיו כדלהלן: חדשות, כלכלה, פוליטיקה וספרות. כעורך הופיע שמו של נוח מוזס ולא של קרליבך.²

הרשיון האמור מעלה כמה תמיהות: מה קרה לשפה השנייה, האנגלית, שהרי לא ידוע על מהדורה אנגלית של העתון; גם שמו באנגלית של העתון, פלסטיין אקספרס (כנראה בעקבות דיילי אקספרס הלונדוני) לא נזכר עוד; והעיקר - מדוע הועלם שמו של קרליבך כעורך? ייתכן שכאן נודע ורע הפורענות הראשון של הפרישה המתוקשרת כל-כך ב-1948.

ידיעות אחרונות בבעלות המוזסים ובעריכת קרליבך הפך עד מהרה לסיפור הצלחה. העתון זכה לפופולריות רבה, בעיקר בציבור העירוני, ותפוצתו התקרבה לאלה של דבר והארץ, ולעתים אף עברה אותן, במיוחד בימים של ידיעות דרמטיות על קרבות מכריעים במהלך מלחמת העולם השנייה. הגיעו הדברים לידי כך, שב-1946 חשה מפלגת השלטון של היישוב היהודי, מפא"י, שקהל הקוראים הלא-מפלגתי

ביום ראשון, ה-15 בפברואר 1948, שררה דריכות רבה בקרב היישוב היהודי בארץ הלוחם זה חודשיים וחצי על חייו, והמתכנן את הקמת המדינה עם סיום המנדט הבריטי בדיוק שלושה חודשים מאוחר יותר. ידיעות חוזרות ונשנות בימים הקודמים אמרו, כי צבאות ערב עלולים לפלוש באמצע פברואר לארץ-ישראל, כדי לסכל את החלטת עצרת האו"ם מ-29 בנובמבר 1947 בדבר חלוקת ארץ-ישראל והקמת מדינה יהודית בחלק ממנה.

בשעות הצהריים של אותו יום פשטו על רחובות תל-אביב ושאר מרכזי היישוב היהודי נערים מוכרי-עתונים שקראו בקול גדול: "ידיעות, מהדורה ראשונה". אלפי אזרחים מודאגים, שמיהרו לרכוש את העתונים למדו, כי פלישה ערבית לא היתה, אך סערה גדולה התרגשה בכל זאת: עתון חדש, שנראה כעתון ותיק וידוע דווקא, בא לעולם. מתחת לכותרת הגדולה, "ידיעות", הייתה כותרת ועירה ובה שם לא מוכר: "מעריב". מי ששאל את מוכרי העתונים מהו העתון הנמכר על-ידם, נענה: "ידיעות", אבל חדש.

הבלבול במהלך ה-15 בפברואר היה גדול. אליו נוספה גם העובדה, שבאותו יום עצמו הוציא גם עתון הבוקר הארץ, עתון ערב משלו בשם יום יום, וציבור הקוראים, שרק יומיים לפני כן, ביום שישי ה-13 בפברואר 1948, היו לו שלושה עתוני-ערב - ידיעות אחרונות הנפוץ והוותיק (שהופיע מאז 1939), ושני עתונים בעלי תפוצה זעומה בהרבה: חדשות הערב (המקורב למפא"י) ומברק (של יוצאי לח"י) - הופתעו לגלות כי המספר עלה לחמישה. הפתיעה גם העובדה שאת ידיעות אחרונות כמעט אי אפשר היה להשיג, ושמועות סיפרו כי הבעלים של העתון ובני משפחתיהם עומדים בקרנות הרחובות ומוכרים בעצמם את הגיליונות.

מאז ואילך, למעלה משני דורות, עדיין לא התקרר "הדם החם" שגרם המהלך, שהוליד ב-15 בפברואר 1948 את מעריב, ומייסדיו קיוו כי הדבר עתיד היה להביא לסגירת שנוא-נפשם, והעתון בו עבדו - ידיעות אחרונות. אף שעברו שנים כה רבות מאז "הפוטש הגדול", המהלך העתונאי הדרמטי ביותר בתקשורת של ארץ-ישראל ומדינת ישראל במרוצת המאה ה-20, יש תמימות-דעים רק בנושא אחד: כמעט כל העורכים, הכתבים ועובדי הדפוס והמנהלה, בראשות ד"ר עזריאל קרליבך, עורך ידיעות ביותר מ-8 השנים הקודמות, ערקו מעתונם והקימו את מעריב, ואלוהים הצטרפה גם חברת ההפצה. ככל שאר הנקודות והנושאים הדעות חלוקות: מה היו הסיבות למהלך הקיצוני הזה? האם זו היתה הפתעה מוחלטת למו"ל של ידיעות? התסבוכת סביב שם העתון החדש, ועוד שאלות וקישויות שבעמודים הבאים ננסה להתמודד אתן ואולי אף לענות עליהן.

המחוזי בתל-אביב, ושבו תבעו בעלי ידיעות אחרונות להוציא צו-מניעה נגד העתון החדש והמתחרה (ועל כך, כאמור, להלן).

"עתון של עתונאים"

בראש מבצע הפרישה מידיעות אחרונות - ה"פוטש" (לפי מילון אבן שושן: ניסיון של הפיכת המשטר במדינה. בפי העם: תפיסת השלטון) - עמדו שישה: קרליבך, רוזנפלד, שניצר, לאור, גלעדי ואריה דיסנצ'יק. האחרון לא היה איש ידיעות, אלא עתונאי בהבוקר, שנודע בכשרונותיו העיתונאיים והמינהליים. הוא הפך עד מהרה לדמות מרכזית במעריב, וכשנפטר העורך הראשי קרליבך ב-1956, היה זה אך טבעי שדיסנצ'יק ייכנס לנעליו הגדולות.

שני גיבוריה הראשיים של הפרשה: יהודה מוזס (מימין) וד"ר עזריאל קרליבך

קרליבך כינס את ראשי המורדים בביתו ובמקומות אחרים, כגון קפה פילץ על שפת ימה של תל-אביב, ויש לתמוה על שהידיעה על הפרישה הצפויה לא הגיעה למו"ל העתון, יהודה מוזס. יתר על כן, בסוד העניין היו עשרות: עתונאים בכירים ווטריים, עובדי דפוס ומנהלה. אף מפיצי ידיעות אחרונות, חברת דוד טופל ובניו, הצטרפו כאמור אל המהלך הצפוי, ואף על פי כן לא גונבה השמועה על הפרישה לאוזני המו"ל.

התאחדות בעלי התעשייה) ושל מר הופיין [מנכ"ל בנק אפ"ק, קודמו של בנק לאומי] מפני שהיו למר מוזס היכוכים אישיים עמהם... ההתערבויות כולן נבעו מאינטרסים אישיים ומסחריים של המו"ל".

קרליבך ודיסנצ'יק פנו אל עורך הדין יצחק ברמן (לימים יו"ר הכנסת ושר האנרגיה) וביקשו ממנו שיסייע בידם בארגון הצד המשפטי של הפרישה הצפויה. כתב ברמן בזכרונותיו:

בגלל מברק בן שלוש מילים

לימים הועלה גורם נוסף, שהעכיר את האווירה והוא שהיה, למעשה, "הקש ששבר את גב הגמל", והביא ל"הפיכה". הדבר קשור לדיווחיו של קרליבך מעצרת האו"ם, ערב החלטת ה-29 בנובמבר 1947.

רשות הדיבור לשלום רוזנפלד:

... באחד הימים, בעת ששהה בניו יורק כדי לסקר את עצרת האו"ם, זו שקיבלה את החלטת החלוקה והקמת המדינה היהודית (והערבית), קיבל קרליבך מברק נועם מיהודה מוזס: "Stop cabling urgent" (הפסק לטלגרף בהול). זה קרה לאחר שקרליבך שלח מדי פעם את מברקיו הארוכים בתעריף "בהול", כדי שיגיעו בזמן... אבל [המברקים שעלו הן עתק] גם העלו בהרבה את תפוצת ידיעות אחרונות. קרליבך ראה במברק של מוזס גם עלבון נורא וגם פגיעה קשה במוסר העיתונאי שלו...¹⁰

מדי יום לפנות ערב הייתי מבלה עם השניים שעות אחדות בביתו של קרליבך ברחוב יהודה הלוי [בתל-אביב], מתכנן אתם את הצעדים למימוש הפרוייקט ובודק את מעמדו החוקי של כל מצטרף, כדי למנוע מלהסתבך בתביעות משפטיות. בין השאר הוטל עלי לפתור שתי בעיות: ראשית, איך להשחיל כדון את התיבה "ידיעות" בשם העתון החדש... שנית, מלבד החשש מפני הגשת תביעה על הפרת חושים נגד עובדי העתון, [הועלה חשש ש] ידיעות אחרונות יגיח גם תביעה לצו מניעה וימנע בכך מהעובדים להתחיל את עבודתם בעתון החדש.

גם שמואל שניצר, אב-מייסד נוסף של מעריב מקרב פורשי ידיעות אחרונות, בחר להדגיש את שלוש מילות מברקו של מוזס, כעילה העיקרית לעזיבה ההמונית. במלאות למעריב 50 שנה, כתב שניצר רשימה קצרה בשם "בגלל שלוש מילים" ובו קבע: "מברק בן שלוש מילים שנשלח בשלהי שנת 1947 מבית ידיעות אחרונות בתל-אביב לד"ר עזריאל קרליבך המנוח בלייק סאכס שבארה"ב, הוא שהיה - לפי הערכתי - הגורם המכריע בהחלטה לפרוש מידיעות אחרונות ולייסד את מעריב."¹¹

מתברר, שהתרופה המשפטית הזו, ששמה "צו מניעה", היתה חדשה בימים ההם והיא נכללה בספר החוקים של פלשתניה-א"י רק כמה חודשים לפני כן. "יחד עם עוזר צעיר, עו"ד אבניאל מטלון," סיפר ברמן, "חרשנו את אוסף התקדימים מבתי-המשפט בבריטניה, כדי למצוא שבילים בשתי הסוגיות הללו, שיאפשרו לנו להלך בין הטיפות מבלי להירטב."

מעניין, אך נושא זה, של המברק, לא עלה כלל בהתכתשות המשפטית שליוותה את פרישת קרליבך ועמיתיו, ואף לא נכללה בעדותו הארוכה של קרליבך עצמו במשפט, שהתנהל בבית המשפט

ראוי לציין, כי ברמן הציע לקרליבך לא להסתפק בתיבה "ידיעות" כשם העתון החדש, ובכל מקרה להוסיף לה תיבה נוספת, באותיות לא יותר קטנות. קרליבך החליט כידוע על הצירוף ידיעות מעריב.¹² ערב הופעת העתון החדש התעוררה בעיה קשה, לאו דווקא עתונאית: עוד לפני שנפל הפור על העזיבה, ועל הקמת עתון מסוג חדש, שנודע להיות, כדברי רוזנפלד, "עתון של עתונאים" ללא מורא מו"ל, התברר לששת המייסדים כי לצד החלום ניצב במלוא קומתו

ידיעות צדקה ראשונה

מס' 10 ב"ח 4 גמלים 10 ב"ח

בגבול הלבנון - בקרבת צפת - מצבון לבית-שאן

פוצצו עשרות בתים ושני גשרים

הרעדה מוכנה להכיר בממשלה יהודית

היא ורשה ציוף כל המפלגות ומציעה להקים את הקניט בלייק-סאכטס

יומ הערכה

ידיעות מעריב, הגיליון הראשון, 15 בפברואר 1948

עתון בשם ידיעות מעריב. הנמצא הרשיון אצלך?

ד"ר ע. קרליבך: כן.

עו"ד הייק: לפי הרשיון הגשת את הבקשה ב-5.2.48.

ד"ר ע. קרליבך: לא. בקשתי הוגשה ב-1938. אז עברתי את בחינות מחלקת החינוך ושאר הפורמליות [בימי המנדט נדרש בעל רשיון לעתון לעמוד במספר דרישות, כגון השכלה מתאימה, תעודת יושר ועוד].

עו"ד הייק: אני איני מעוניין בהרצאה. רצוני בתאריכים. רצוני לקבוע שהבקשה הוגשה ב-5.2.48.

ד"ר ע. קרליבך: התיק נפתח ב-1938 ואח"כ נעשו בו שינויים.

עו"ד הייק: מתי הוגשה הבקשה לשינויים?

ד"ר ע. קרליבך: בדצמבר 1947 הוגשה הבקשה הראשונה ואילו האחרונה ב-5.2.48.

עו"ד הייק: הרשיון ניתן ביום 6.2.48 וקבלת אותו ב-7.2.48?

ד"ר ע. קרליבך: טלפנו ממשרדי [מושל] המחוז.

עו"ד הייק: האם הודעת למר מוזס שיש בידך רשיון?

ד"ר ע. קרליבך: מר מוזס ידע על כך זמן רב קודם לכן.¹⁶

מן הדברים עולה, שקרליבך ועמיתיו היו מצוידים ברשיון ממשלתי (של ממשלת המנדט בשלהי שלטונו), כך שמצד זה, לפחות, לא היו צפויים קשיים. עוד עולה, לפחות מדברי קרליבך, שמוזס ידע על ההתארגנות. מכאן אפשר ללמוד אחת מהשתיים: או שהוא לא האמין לאיום הפרישה של קרליבך וחבריו, או שהיה משוכנע שיצליח להסתדר בלעדיהם. עד כמה שידוע, עד יום שישי, 13 בפברואר 1948, היום האחרון לעבודת הפורשים בידיעות אחרונות, לא נעשה על-ידי מוזס כל צעד מכין לקדם את פני הרעה.

לבטי העוזבים

אין ספק כי לעוזבים היו שתי שאיפות עזות: להוציא במהרה עתון-ערב חדש, "עתון של עתונאים", כהגדרתם, ולראות - כתוצאה מכך - בהפסקת פעילותו של עתונם הישן, שרוב עובדיו, בכירים וזוטרים, נטשו אותו.

שברו: המימון שאיננו. "זו היתה בכלל אוטופיה שאפשר להוציא עתון של עתונאים רק בכוח ההתלהבות והידע המקצועי... כדי להוציא עתון צריך נייר, דפוס, צוות מיומן וצריך מפיצים, מגייסי מודעות וכל מיני אנשי ביניים. בקיצור צריך גב כספי..."¹⁷ החל חיפוש קדחתני אחר משקיע או משקיעים, שיהיו מוכנים לממן את ההרפתקה בתנאי אחד - קשה למדי מבחינתם: שיסכימו לא להתערב בעשייה העתונאית. זה היה לקח חשוב שהביאו אתם אנשי ידיעות, לאור ניסיונם הקשה עם מוזס.

המשימה לא היתה קלה. הימים ימי מלחמת העצמאות, העתיד הפוליטי והכלכלי נראה עמום, ואנשי עסקים אינם ששים להצטרף להרפתקאות גם בימים כתיקונם, קל וחומר בעת מלחמה. דיסנצ'יק, שטיפל בצד העסקי של העתון המוקם, עבר כמה וכמה אנשי עסקים תל-אביביים, קיבל תשובות שליליות בוז אחר זו, וכשנדמה היה שהתוכנית כולה בסכנה, הצליח לגייס את תמיכתו של איש-ציבור

אמיד מנתניה דווקא - עובד בן-עמ"י, שהביא עמו גם את בני משפחת שמואל חפץ, קרוביו, ואת כספם. המשקיעים הסכימו לתנאי העיקרי של המייסדים-העתונאים: השארת השליטה על מערכת העתון בידיהם, כדי להבטיח שהעתון החדש אכן יהיה "עתון של עתונאים".¹⁸

לפי עדותם של קרליבך והמצטרפים אליו, בשבועות שקדמו לפרישה הם פנו מספר פעמים למו"ל, מוזס, ותבעו ממנו לשנות את דרכי העבודה בעתון, כדי שיוכלו להמשיך בעבודתם. כשבוע לפני שעשו את הצעד המכריע, שיגרה קבוצה של חברי מערכת, בראשות העורך קרליבך, מכתב מפורט למוזס, ובו תבעה רפורמה בסדרי העבודה. מוזס לא הגיב. באותו זמן לערך נפגש אתו מרדכי טופל, מחברת טופל מפיצת העתון, ותבע ממנו להעלות את התשלום לנערים מוכרי העתונים, משום שידיעות אחרונות משלם את הסכום הנמוך ביותר מבין עתוני הערב. מוזס דחה את התביעה. תוך כדי שיחה, גילה מוזס לטופל, כי הוא מתכנן להוציא עתון בוקר, כדי להתחרות בהארץ של שוקן, כפעולת תגמול על שהארץ עומד להוציא עתון ערב (יום יום). הפנייה למוזס והשיחה עמו חיזקו בקרב ראשי הקבוצה המורדת את התחושה ש"כלו כל הקיצים" ויש למהר ולפעול.¹⁹

השגת הרשיון להוצאת העתון החדש

זה אחד הנושאים הסבוכים סביב ה"פוטש" והקמת העתון החדש. ד"ר קרליבך, מתברר, היה אדם מסודר, והוא דאג לתימוכין משפטיים למעשה הפרישה. כיוון שלא ניתן להשיג כיום מסמכים בנדון, ושני הצדדים - הן הבעלים והיורשים של ידיעות אחרונות והן מייסדי מעריב - שומרים על עמימות מרבית, לא נותר אלא להסתמך על דבריו של קרליבך בעת הקורת שתי-וערב שערך לו פרקליט ידיעות אחרונות בבית המשפט המחוזי בתל-אביב ב-19 בפברואר 1948:

להלן קטע ממנה:

עו"ד הייק: אתה אומר, שקבלת מאת מושל מחוז לוד רשיון להוציא

גולן, גרשון הנדל, אורי קיסרי, מנחם רבי, דב רוזנברג, נתן גלבוץ, המפיצים למשפחת טופל, אריה דיסנצ'יק, חיים קוקמן (מנהל הדפוס), שלום רוזנפלד, דוד גלעדי, דוד לאור ושמואל שניצור.²²

האולטימטום במוצאי שבת

במוצאי שבת, 14 בפברואר 1948 (ולפי גרסה אחרת, ביום שישי שלפני כן) שיגר קרליבך מכתב אולטימטיבי ליהודה מוזס. את המכתב המקורי לא ניתן להשיג, ויש להסתמך, בזהירות הראויה, על קטעים ממנו שנכללו במאמר מאוחר של העיתונאי רן אדליסט, לאחר שנפגש עם נוח מוזס ודב יודקובסקי מידיעות אחרונות. במכתבו כתב קרליבך, בין השאר: "אתה צריך... [להסתלק] עד מהר בבוקר, עד שייצא העתון החדש ששמו מעריב-ידיעות... אני מוכן להעמיד פנים כאילו כל מה שנעשה - אתך נעשה. אחרי זה, כל רצונך הטוב לא יהיה שווה ולא כלום... לא נוכל להתפשר אף אם נרצה... שוב אין אתה יכול לשנות דבר... מה שאתה יכול לעשות הוא להציל שארית של הכנסה וכבוד. אני נתן לך את השאנסה [הזדמנות] ואני מתפלל למענך, אבל עוד יותר למען בני משפחתך - שהפעם תהיה נבון."²³

יהודה מוזס עשה באותו ערב שני דברים: ראשית, הוא טלפן לבנו נוח, שהיה במסע-השתלמות בארצות הברית והתייעץ עמו מה לעשות. נוח השיב לו: תחזיק מעמד, אבא, אני חוזר מיד; שנית, הוא נפגש עם עורך דינם של ה"מורדים", יצחק ברמן, והודיע לו חד-משמעית שאינו מקבל את האולטימטום. בסופה של השיחה בת השעתיים אמר מוזס: "אני חייב עוד להקים עתון במשך הלילה."²⁴ כשסיפר על כך ברמן לקרליבך ובכירי הפורשים, הם ביטלו את דבריו כמשוגגת-זעם.²⁵

כל אותו לילה, וכן למחרת היום ובימים הבאים עסק יהודה מוזס בן ה-62 במרץ בלתי-רגיל בהקמת מערכת הלופית. בשלב הראשון ניסה להשאיר כמה מהפורשים, ואף הצליח בכך. אגודות ידיעות אחרונות מספרות, כי רכש את לבם של הנשארים, כולם או מקצתם, באמצעות העלאות-שכר ניכרות והבטחת קביעות בעתון לכל ימי חייהם. בין השאר השאיר את אביעזר גולן מסיניף ירושלים, ואת לוד ראיומן ראש סניף חיפה. כעורך ראשי הוא מינה את הפובליציסט שברחובות הערים הופצו הגיליונות הראשונים של ידיעות מעריב, הופיעו, כביכול משום מקום, גיליונות ידיעות אחרונות כבימים ימימה. קרליבך ואנשיו לא הסתירו את הפתעתם ואכזבתם למראה עתונם הישן, שבניגוד לכל ציפיותיהם, ראה אור. לימים הודה שלום רוזנפלד: "...הופתענו שידיעות אחרונות המשיך להופיע... לא היינו מאושרים מכך..."²⁶

הוצאת ידיעות אחרונות ב-15 בפברואר 1948 היתה על גבול הבלתי-אפשרי, משום שהפורשים נטלו עמם כמעט הכל - את רוב אנשי המערכת, המנהלה וההפצה, ציוד משרדי, גלופות, חומר עיתונאי ואפילו את הרומאן בהמשכים. כך קרה, שתפרק הקודם של הרומאן "יולה יוצאת מהמחנה" הופיע ביום שישי, 13 בפברואר 1948, בידיעות אחרונות, והמשכו ביום ראשון, 15 בפברואר 1948 - בידיעות מעריב...²⁷

בידיעות אחרונות של ה-15 בפברואר 1948 אין משפט ואפילו לא מלה על מה שעבר על העתון מאז הופיע גיליונו הקודם. רק שם

ידיעות אחרונות, גיליון ה-15 בפברואר 1948. העתון הישן המשך להופיע

האם היו להם ייסורי-מצפון על צעדם? התשובה היא חיובית. שלום רוזנפלד הודה כמה וכמה פעמים כי דרך הפרישה לא נראתה בעיניו. "אני עצמי לא אהבתי את זה. השבתי, וכך גם אמרתי לחברי, שצריך לגשת למוזס ולומר לו: אנחנו באקלים כזה, עם עתון כזה, לא מסוגלים להמשיך יותר." לדעתו של רוזנפלד טוב היו עושים ה"מורדים", לו ליבנו עם מוזס את יחסי העבודה. אם הדבר לא היה עולה יפה, ראוי היה להיפרד "כידידים או לא כידידים".¹⁷

כשסופר על כך לדוב יודקובסקי, קרוב-משפחה של המוזסים, ומי שהיה לו תפקיד מכריע בשיקום ידיעות אחרונות בשנים שלאחר ה"פוטש", כי רוזנפלד התבטא שצר היה לחבריו ולו לפגוע ביהודה מוזס, ועל כך שהיה מצד הפורשים "המון רצון טוב" כלפיו, הגיב בקצרה: "אבל הם התגברו על הרצון הטוב הזה".¹⁸ גם אורי קיסרי, עיתונאי נודע בעת ההיא, עורך העולם הזה וכתב קבוע בהארץ ובידיעות אחרונות, שהצטרף אל חברות פורשי ידיעות, לא היה גאה במיוחד בפעילות זו שלו. על הופעתו כעד ראשי מטעם מייסדי ידיעות מעריב, כפי שנקרא מעריב בתחילה, במשפט שהוזכר לעיל, כתב בזכרונו: "לא נותר לי טעם משובח מאותה עדות שלי...¹⁹ אולם רוזנפלד, קיסרי, וכן גם דוד גלעדי, שאחרי הפרישה כתב "מאמר יפה ומרגש" על מוזס,²⁰ נכנעו לדעת רוב חבריהם ושוכנעו, כי העתון החדש יצליח, רק אם יקום על חורבות העתון הישן, ובמילותיו של אורי קיסרי -

... תכנון המבצע, שנקרא הקמת מעריב, הכיל פעולת מיקוש להריסת ידיעות אחרונות. כולנו האמנו שבתוך 24 השעות שבהן ימות עתון וייוולד עתון, יותר יהודה מוזס על האמביציה שלו, ויהזור לעיסוקיו.²¹

קיסרי מעמיד לרשותנו את רשימת האנשים שקרליבך הפיץ ביניהם "דף קשר" ב-12 בפברואר 1948, לקראת הפרישה הצפויה: ברל קורלניק (ראש סניף ירושלים של ידיעות), אקשטיין, חיים אפולוג, מרדכי פסקר, אסתר לוי גרצ'ניק, יוסף גשר, שלום טביב, אביעזר

כותרת המשנה "מהדורה מאוחרת", תכלול חלק מהחומר הקודם, ולצדו חדשות מעודכנות, רומאן חדש בהמשכים, פליטונים והומר נוסף. כדי להדגיש את השינוי מהעתון הקודם, צוין כי "בכל השטחים ילבוש התוכן הידוע והגישה המוכרת צורה חדשה". דוגמה, שבה התפאר העתון החדש, נגעה למודעות האישיה. "כבעלי עתון עממי", הכריזו מייסדי מעריב, "אנו מתנגדים לכך, שמאורעות פרטיים משפחתיים יתפסו בעתון שטח שגודלו - כגודל הכיס". בחברה הסוציאליסטית בחלקה הגדול של היישוב היהודי ב-1948, נתקבלת הצגת הדברים הבאים, בוודאי, בהסכמה:

אנו סבורים, שבמוות כולם שווים: העשיר שידידים אמידים רבים לו המשתתפים באבל, והבחור העני שנפל במערכה למען עמו; וכן, כל ילד הנולד בישראל יקר לנו במידה שווה, וכן כל זוג צעיר המקים ביתו במולדת. על כן לא נקבל אלא מודעות משפחתיות אחידות.

בסופו של המניפסט הובא מתכון לגאולה שלמה, אליבא דעורכי העתון החדש:

... כמו בעבר, כן גם בעתיד נעשה כמיטב מאמצינו לצרף למאבק העם על שחרורו את כל בניו, על כל פלגותיו, על כל שכבותיו - כי רק בדרך הזאת נזכה לגאולה [הפיזור במקור].

על המסמך הזה חתמו העורך: ד"ר עזריאל קרליבך; חברי המערכת: דוד גלעד, ד"ר דוד לאור, אורי קיסרי, שלום רוזנפלד ושמואל שניצר; הסופרים בארץ ובחוץ-לארץ; פועלי הדפוס, עובדי המנהלה, המפיצים. לא ברורה העדרותו של אריה דיסנצ'יק, מהדמויות הבולטות של כל המהלך הדרמטי הזה. ייתכן שהשם נשמט בטעות.

ההתנצחות המשפטית

יהודה מוזס, לאחר שנרגע מעט מהלם הפרישה, ולאחר שהצליח בכוח העקשנות והאלתור להוציא את גיליון יום א' כנגד כל הסיכויים, התפנה לבקש סעד משפטי, כדי לנסות ולהחזיר את הגלגל לאחור. ביום שני, 16 בפברואר 1948, פנה בשמו עו"ד י. הייק לשופט בית המשפט המחוזי בתל-אביב מקס קנטרוביץ, וביקש להוציא צו-מניעה זמני, בדרך של המרצה, "להוציא לאור, לפרסם, להדפיס, להפיץ או למכור" עתון בשם ידיעות או ידיעות מעריב. לאור זאת, יצא העתון באותו יום, במהדורתו השנייה, בכותר מעריב, ובידיעה בולטת בעמוד הראשון הודגש כי "הצו ניתן בנוכחות ב"כ המבקש בלבד ובהעדר המשיבים".

למחרת בבוקר, ה-17 בפברואר 1948, התייצב בפני השופט קנטרוביץ ד"ר עזריאל קרליבך, כשהוא מלווה על-ידי עורך הדין יצחק ברמן ועוזרו אבניאל מטלון, וביקשו לבטל את הצו מיום האתמול. השופט נענה להם, וקבע שעד ל"דיון מפורט בכל העניין" שיערך למחרת היום, 18 בפברואר 1948, יופיע ידיעות מעריב ב"צורה כזאת, שהמלה 'ידיעות' תהיה קטנה, בערך כשליש, מגודל המלה 'מעריב'.²⁶ עוד קבע השופט, כי אין לאיש מונופולין על המלה 'ידיעות', כטענת מוזס, ושני השמות - ידיעות אחרונות וידיעות מעריב - הם שני צרופי מלים שונים זה מזה, ואין לשלול מכל אדם את הרשות להשתמש באחד מהם.²⁷

העורך, ד"ר עזריאל קרליבך, נמחק, ולפי שעה לא הופיע שם אחר במקומו.

"מניפסט" של העתון החדש

עורכי העתון החדש הסתמכו על הרגלו של הציבור לרכוש מדי יום אחר-צהריים את עתון הערב ידיעות אחרונות, שמוכרו ברחובות, בדרך כלל גברים יוצאי-תימן, נהגו להציעו בצעקות רמות: ידיעות, ידיעות. קרליבך ואנשיו נטלו את המלה הזו, הגדילוה לגודל לא מקובל בימים ההם, ומצידה השמאלי שיבצו את המילים: מהדורה ראשונה. מתחת למלה ידיעות הופיעה, כאמור, בקטן, התיבה "מעריב". הגיליון החזיק ארבעה עמודים, בניגוד להיקף של ידיעות אחרונות בזמן ההוא - שני עמודים.

עו"ד ברמן גילה לאחר שנים כי כשראה את הגיליונות הראשונים של ידיעות מעריב, עם התיבה "ידיעות" בגודל והתיבה "מעריב" בקטן, חשכו עיניו. הדבר נעשה בניגוד לעצה שנתן לקרליבך בהתאם לתקדימים משפטיים בבריטניה "ובניגוד לכל אזהרותי".²⁸ אשר לאופיו וייחודו של העתון החדש, הופיע הסבר בעמוד האחרון (ד') בטור כפול ארוך, בצד השמאלי. הוא נשא את הכותרת "צורה חדשה" ונפתח בצורה מזורזת-משנה:

סוף-סוף הגיעו לארץ מכוונות אמריקניות חדשות, ואנו יכולים להגשים את שאפתנו מזה שנים רבות. אנו יכולים לתת לקוראינו עתון-ערב גדול [הפיזור במקור], מצוייר, מודפס בבהירות ונוח לקריאה.

בהמשך הוסבר, כי תקופה ארוכה, בימי מלחמת העולם השנייה ולאחריה, לא ניתן היה להביא את "הציוד המשוכלל הדרוש לעתון-ערב משוכלל... ולא נותר לעתונאי ידיעות אלא להצטער על הליקויים בהדפסה. עכשיו הוא תור ההתקדמות, וכאן הגיע ההסבר לרגע האמת שלו, והפך ל"מניפסט" (מגשר), הודעה מקובלת בראשו של כל עתון חדש:

כדי להגשים אותה [את ההתקדמות שהוזכרה לעיל], היה צורך בחילופי-בעלים. כל העובדים, הפועלים והפקידים יצאו מבעלות "חברת ידיעות אחרונות בע"מ", הם התארגנו על יסודות שיתופיים - העורך הראשי, חברי המערכת והסופרים, פועלי הדפוס, אנשי המנהלה והמפיצים [האות הגדולה - במקור].

העתון החדש, הבטיחו עורכיו, יהיה ייחודי. תהיה בו -

אי-תלות גמורה מהשפעת בעלי הון פרטיים ומן האינטרסים של מפלגות וזרמים. דבר זה מבטיח את העצמאות הגמורה של המערכת, במידה שאין דומה לה בארץ. זה עתון של אנשים מכל שכבות העם - בעד [הפיזור במקור] אנשים מכל שכבות העם.

חלקו האמצעי של המניפסט הוקדש לשלל התידושים שיהיו בעתון החדש, לצד כמה מהמדורים הוותיקים, שאותם נטלו כותביהם מהעתון הישן, בנוסח שאומץ למעלה מ-60 שנה לפני כן, כשהפך המליץ משבועון ליומון. עורכו בפועל, המשורר י.ל. גורדון, קבע אז שהיומון ימשיך את קודמו השבועי, בבחינת "חדש מלא ישן".²⁹ כן נמסר, שהעתון יופיע מדי יום בשתי מהדורות: אחת אחר-צהריים, והיא תהיה העיקרית, והאחרת לפנות ערב, שתישא את

בתורת ידיעות מעריב, 19 בפברואר 1948, בעת הדיון המשפטי

התשובה בידיעות אחרונות, כותרת מ-20 בפברואר 1948

מוזס לשנות מאמרים ורשימות שכתב. פעם אחת שלח אליו מוזס את בנו נוח, כדי לשכנעו להוציא פסקאות אחדות ממאמר שתקף את ראש עיריית תל-אביב, ישראל רוקח, וזאת לאחר שהעורך ד"ר קרליבך, "הכשיר" - כדברי קיסרי - "את המאמר לדפוס". יתר על כן, מר מוזס הזמין את העד למשרדו וביקש ממנו לגנוז את המאמר לגמרי. בפעם אחרת, הוצא מאמר של קיסרי נגד תקיפי העדה הספרדית על-ידי מוזס, לאחר שכבר היה מסודר ומעומד בבית הדפוס.

עו"ד הייך ביקש לדעת מקיסרי, האם אין זה נוהג מקובל שמו"ל קובע את קו עתונו? למשל, הלורד ביברברוק, המו"ל האנגלי הנודע. קיסרי השיב לו, ככל הנראה, בזעם: "אם אתה משווה את לורד ביברברוק למוזס - אין לנו על מה לדבר." פרקליט ידיעות שאל את קיסרי מדוע עזבו הוא ועמיתיו את העתון שבו עבדו תקופה כה ארוכה במהירות שכזו. על כך השיב לו קיסרי בהסבר רפואי:

אילו הייתי במקומו של קרליבך, לא הייתי מגלה אותה מידת סבלנות אלא הייתי עוזב את עתונו של מוזס מוזמן. זאת היתה מחלת מעי עיוור שיום אחד הגיע לידי התפקעות ומשבר.⁴

חיים קוכמן, מנהל דפוס ידיעות שנמנה עם העוברים למעריב, היה ראשון העדים ב-19 בפברואר 1948. הוא המשיך בקו של קיסרי והביא מספר דוגמאות לפסילותיו של מוזס: אסור היה לתקוף מבחינה מערכתית נותני מודעות גדולים כדוגמת בנק דיסקונט ותה ויטוצקי; ידיעה על ספרות בקרקעות הוצאה לפי הוראת מוזס מהעתון ונכתבה מחדש; "קבלתי [ממנו] פקודה להוציא מן העתון בלי ידיעת והסכמת המערכת כל דבר העשוי לפגוע ב[ספינה של החברה החדשה ציי"ם] 'קדמה', שהפסידה כסף צבורי, הואיל ומר מוזס התקשר עמיהם וקבל מהם נסיעת חנם בשביל הגרלת הפרסים שלו."

לפי עדותו נשלח מר קוכמן כשנה לפני כן על-ידי המו"ל מוזס

ההתנצחות המשפטית העיקרית נערכה בבית המשפט המחוזי בתל-אביב בימים 18 ו-19 בפברואר 1948. הדיווחים עליה לוקים בחסר משתי סיבות: א. פרוטוקול הדיון איננו בנמצא. לפי הידוע הוא היה שמור במשך שנים בארכיון המדינה, אך הושמד, יחד עם חומר ישן אחר, במועד לא ידוע;⁵ ב. קיימים דיווחים שוטפים, בעיקר בידיעות מעריב, והרבה פחות מכך בידיעות אחרונות. דיווחים אלה, כמוכן, מוטים לצד העתון שבהם הופיעו. בשאר העתונים הדיווחים תמציתיים ממש.

ב-18 בחודש הופיעו בפני השופט קנטרוביץ' שני הכוכבים הראשיים של הדראמה התקשורתית הזו. ראשון העיד יהודה מוזס, שטען כי כמו"ל של העתון ראה מתפקידו "לשמור שאנשים יכתבו כמו שצריך לכתוב". הוא גילה כי בזמן האחרון, ערב הפרישה ההמונית, "הרגשתי סבוטז'ה [חבלה] בעתון."⁶ רוב הדיון הוקדש לדברי קרליבך ולחקירה נגדית ממושכת שלו על-ידי עו"ד ידיעות, הייך. עו"ד הייך ניסה להוכיח, באמצעות דברי קרליבך, כי העורך הפורש, יחד עם עמיתיו שעזבו את ידיעות אחרונות, היטעו את קהל הקוראים בנסותם לשוות לעתונם החדש את צורתו ואף את שמו של עתונם הקודם. קרליבך, בתשובותיו הרבות, ולעיתים המפתלות, ביקש להוכיח את ההיפך: שהכל נעשה כדקין, וכי לא ניתן היה להמשיך ולעבוד בעתון הישן בשל התנהגותו האדנותית של המו"ל מוזס. חלקים גדולים מפרוטוקול העימות המשפטי הזה הופיעו בהרחבה ובצורה חריגה בגיליון ערב שבת, 20 בפברואר 1948, של ידיעות אחרונות.

ביום חמישי, 19 בפברואר 1948, נמשך המשפט והופיעו כמה עדים שחלקם תמכו בפורשים ואחרים ביקשו לחזק את ידי המו"ל של ידיעות, יהודה מוזס. העדות המעניינת ביותר הייתה של אורי קיסרי, עתונאי בידיעות אחרונות ובהארץ, עורך השבועון העולם הזה, ומי שהצטרף אל מקימי ידיעות מעריב. קיסרי סיפר, כי פעמים אחדות ביקש ממנו

אחרונות - המשיך השופט - סרבו באותו יום להפיץ את העתון, יתר על כן - הם הצטרפו לדיעות מעריב.

"כל זה היה עשוי להטעות את הקונה את העתון, ציין השופט קנטרוביץ', אך למרות זאת הוסיף השופט, מכמה עדויות התברר לו שהטעות נבעה בראש וראשונה מצעקות הנערים שמכרו את העתון החדש וקראו "ידיעות", יותר מאשר השם "ידיעות" בראש העתון. השופט הביע דעתו שב-15 בפברואר 1948 נערכה "התקפה על דעת הקהל", שהיה בכוחה להטעות את הקוראים בשל חמש הסיבות הבאות: א. הקוראים לא ידעו שמדובר בעתון חדש של בעלים אחרים; ב. עתונאי ידיעות אחרונות המשיכו לכתוב בעתון החדש; ג. הבלטת המלה "ידיעות" תוך הצנעת המלה "מעריב", ובלשונו של השופט: "כאילו שלא חובאה בחשבון"; ד. כמה ממדורי העתון החדש היו "באותה צורה או בהמשך לאלה שנתפרסמו בידיעות אחרונות"; ה. העתון ידיעות אחרונות לא הופץ כראוי בגלל הקשיים הפתאומיים שבהם נתקל עקב הסתלקות המפיץ הקבוע שלו.

לאור כל האמור נתן בית המשפט צו ארעי להפסקת העתון החדש, כפי שהודפס ב-15 בפברואר 1948. בהמשך הדיון - ציין השופט - משך בית המשפט בחזרה את התנגדותו להדפסת העתון הנדון, שבו תהיה הכותרת "ידיעות מעריב" במלואה, תוך הדגשת המלה "מעריב". כיום, כתב השופט לקראת סיכום דבריו, "לא שוכנעתי שהמלה 'ידיעות', המופיעה כחלק מן השם 'ידיעות מעריב' - היא מקור הטעות. המלה 'ידיעות' כשלעצמה איננה קניינם של המבקשים ובשלב זה של המשפט אינני מוכן להגיד שהשם 'ידיעות מעריב' מזדהה עם השם 'ידיעות אחרונות', או שהקורא יתבלבל ולא ידע איזה עתון שייך למבקשים ואיזה לא שייך להם."

השופט קנטרוביץ' הוסיף, שיש הבדל בולט בין שני העתונים: ידיעות מעריב מופיע מדי יום ב-4 עמודים, בעוד שידיעות אחרונות מופיע בשני עמודים. כן ישנם בין שני העתונים הבדלים נוספים. לאור כל האמור לעיל פסק השופט כדלהלן: "כדי לשמור על המצב הקיים עד בירור המשפט עצמו, מצד אחד, וכדי למנוע נזק בל יתוקן למשיבים, החלטתי שהצו הנכון יהיה כך:

עד כמה שהבקשה היא לצי מניעה להדפסת העתון באותו השם שבו נתפרסם ב-15.2.48, כלומר "ידיעות" והמלה "מעריב" כמלה נספחת לתאריך, ניתן בזה צו מניעה. עד כמה שהבקשה היא לצי מניעה להדפסת העתון בשם "ידיעות מעריב" באותיות שגדלן שווה או שבכל אופן המלה "ידיעות" איננה גדולה מהמלה "מעריב" והמלים נקראות כשם אחד, אין בית המשפט מתערב בשלב זה של המשפט.

השופט חייב את המשיבים לשלם לתובע הוצאות ושכר עורך-דין בסך 10 לא"י.³⁶

עוד באותו יום, וכן למחרת היום יצאו שני העתונים הניצים בכותרות גדולות, שכל אחת מהן ציינה את הישגיו במשפט: "קרליבך וחבריו נתחייבו לשלם הוצאות המשפט" (ידיעות אחרונות); "אין מונופולין לאיש על השם 'ידיעות'" (ידיעות מעריב). עתונים אחרים דיווחו על פסיקת השופט קנטרוביץ' בקיצור.

בכך הגיע העימות המשפטי-עתונאי הזה לסימומו. למרות שניתן היה להבין מדברי השופט קנטרוביץ' שיהיה למשפט המשך, גווע העניין מעצמו. "אף צד לא ערער על החלטות השופט ובכך נסתיימה הפרשה,

למשימה רגישה, שנגעה לשבועון החדש ידיעות אחרונות - לאשה (כיום - לאשה). מתברר שהשבועון הוצא שלא על דעת ד"ר קרליבך, והדבר התבשל בעת שהותו של העורך בבול, כשסיקר משם את דיוני הקונגרס הציוני הכ"ב. מוזס "נתן פקודה להקימו לפני שד"ר קרליבך ישוב ארצה, כדי שימצא כבר עובדה קיימת," גילה קוכמן. הופעת השבועון המיועד עוררה חששות כבדים ב"עתון הצהוב" של הימים ההם, עתון מיוחד. הנחת עורכו, אלכסנדר זאובר, היתה שהעתון החדש מבקש לנגוס מקהל הצמאים לסנסציות ולסיפורי-מין וזימה. מוזס שיגר את קוכמן אל זאובר, כדי לבקש ממנו שלא יתקוף את בן-טיפוחיו החדש. סיפר קוכמן לבית המשפט: "מר מוזס הטיל עלי לבוא לידי הסכם עם מר זאובר. [אך] זה האחרון אמר לי: זנות - זו המונופולין שלי ולמר מוזס אין רשות לעשות עתון דומה ונוסף לכך - במחיר זול יותר."³⁶

פסק הדין של השופט קנטרוביץ'

השופט קנטרוביץ' שמע את נציגי שני הצדדים והודיע כי את החלטתו ייתן לאחר ימים אחדים. ואכן, בבוקרו של יום רביעי, 25 בפברואר 1948, הוא הקריא פסק-דין קצר למדי (כ-1,000 מלה), שכותרתו היתה: "בקשת צו מניעה זמני לאסור פרסום עתון אחר".

בארבע מסקנותיו קבע השופט כי אין לשום אדם רשות לפגוע ברכושו של אדם אחר, והדבר נכון גם לגבי עתון. בית המשפט אינו מתיר לאדם לפרסם עתון, אם השם שבו הוא משתמש מטעה את הקהל והדבר גורם נזק למבקש. זאת, אף אם לא היתה כוונה להוליך שולל את הקוראים. וחרף כל זאת, המלה "ידיעות" המופיעה בשם העתון ידיעות אחרונות, "כשלעצמה איננה קניינה של מפרסמי העתון, וכאשר בית המשפט נדרש להוציא צו מניעה זמני אין להגיד שהשם ידיעות מעריב מזדהה עם השם ידיעות אחרונות."

בגוף ההחלטה החמיא השופט קנטרוביץ' לבא-כות ידיעות, עו"ד הייק, וקבע כי נשא גאום "שאף משפט בו לא היה מיותר," בו הסביר את העוול שנגרם לעתונו בשל השימוש המטעה בשם העתון החדש. השופט כתב, כי המשיבים הוציאו עתון ערב חדש בשם ידיעות מעריב. אילו עשו רק זאת, כלומר אילו הוציאו עתון ערב בכותרת רגילה עם השם ידיעות מעריב, בית המשפט לא היה מתערב. ואולם, מן העדויות השונות עולה, כי ביום א', 15 בפברואר 1948, הופיעו ברחובות תל-אביב מודעות מטעם "ידיעות", שבו הובטח לקוראי העתון הוותיק כי "סוף סוף יקבל הקהל הרחב עתון ערב גדול ונוח לקריאה... מהיום בערב נאמר במודעה - יופיע עתון כפול מן הנהוג: עתון בן ארבעה עמודים. הוא יכיל את כל המדורות [מדורים] שהתחבבו על הקורא," לרבות הסיפור בהמשכים "יולה יוצאת מהמחנה". על המודעות היו חתומים העורך ד"ר ע. קרליבך והעתונאים גלעדי, לוח, קיסרי, רוזנפלד ושניצר. מהמודעה הזו, ציין השופט, "אין להבין כי המדובר בעתון חדש."

בהמשך הביא השופט פרטים על הופעת העתון החדש בשעות אחר הצהריים של ה-15 בפברואר 1948. הוא נקרא "ידיעות" והמלה "מעריב" הופיעה (ביחס למלה "ידיעות") באותיות זעירות. בעתון החדש היו חלקים שדמו בכל לחלקי העתון ממנו יצאו קרליבך וחבריו - למשל הרומן בהמשכים שהופיע בידיעות אחרונות. מפיצי ידיעות

ובערים אחרות, כשלתפוע עט עליו מטר של עתוני ערב... ביום אחד נתוספו 2 עתוני-ערב בתל-אביב ובכך גדל מספרם עד לחמישה... אתמול בבוקר נודע על מרד מיוחד במינו בתולדות העתונות בארץ, כשכל חבר העובדים של "ידיעות אחרונות" התמרד נגד המו"ל של העתון מר י. מווס, ניתק את הקשרים עמו, והוציא עתון חדש ועצמאי על פי רשיון שהיה לו ל"ד"ר קרליבך זה כבר.

בהמשך סופר על הקמת קואופרטיב של אנשי העתון החדש, שפרשו בשל סכסוך בינם לבין מווס ב"שאלות השנויים והשיפורים בעתון". כן נמסר כי "ידיעות אחרונות הישן" ימשיך להופיע במתכונתו הרגילה, ו"למרבח המבוכה הוציא כל עתון שתי מהדורות [לא מדויק - רק ידיעות מעריב הופיע בשתי מהדורות] והרעש ברחובות מצד הנערים שהכריזו על סגירתם הגדיל את המבוכה."

עוד סיפר הצופה שניסיונות תיווך בין הצדדים לא עלו יפה, משום ש"הקרע הוא חמור". כן נמסר על הופעת יום יום, כעתון-ערב של הארץ, כתוצאה מהפריחה העתונאית הזו, הורגש בתל-אביב "מחסור" (הגרשיים במקור) בעתונאים, ובאגודת העתונאים "נהטפו" עתונאים כבכורה בטרם קיץ."

הצופה היה העתון היחיד שהביא שני נושאים נוספים: א. בירושלים החל להופיע באותו יום עצמו (15.2) עתון חדש נוסף - הקול, של אגודת ישראל; ב. הפורשים מידיעות אחרונות (חברי המערכת, פועלי הדפוס, עובדי המנהלה והמפיצים) פרסמו הודעה המסבירה את הרקע לפרישתם:

אנו מצטערים על הבלבול שנגרם במשך יום אתמול לקהל קבני עתוני הערב. לא בנו היה האשם, שלא יכולנו להודיע לקהל על השינויים בעוד מועד. כי עד השעות האחרונות התנהל משא ומתן עם מר יהודה מווס בעל "ידיעות אחרונות" על תביעותינו. תביעות אלה אינן [הפיזור במקור] כספיות ואין להן כל קשר שהוא לא לשכר ולא להעלאת שכר, או בדומה לכך. המשא ומתן התנהל על דבר היקר הרבה יותר מכסף - על מעמדה העצמאי של המערכת גם כלפי המו"ל וגם כלפי הציבור. הדרישות שהציגה המערכת בשטח ניהול העניינים הפנימיים של העתון נדחו כולן ע"י מר מווס, וזה הכריח אותנו לצאת ולייסד במה עצמאית משלנו. כל הפועלים והעובדים הודחו עם עמדה זו של המערכת.

העובדה שרק הצופה, מבין כל העתונים, פרסם את ההודעה - אומרת דרשני. קרוב לוודאי שהפורשים ביקשו להציג את עמדתם גם בשאר העתונים, אולם נתקלו בסירוב. יתר על כן: בשני עתונים בלבד הופיעה ב-17 בפברואר 1948 מודעה מטעם "עובדי ידיעות אחרונות" לשעבר, שהסבירה לציבור מדוע גאלץ ידיעות מעריב ביום הקודם להופיע בכותר מעריב. היו אלה, שוב, הצופה, ויחד אתו על המשמר המפ"מי. אשר לעתון הדתי, אפשר להסביר את פרסום המודעה בקשרים התדוקים שלו לקרליבך, שנמנה מאז שלהי שנות ה-30 ואף ב-1948 עם מערכתו, והרבה לכתוב בו; אשר לעל המשמר, ההסבר פשוט עוד יותר: ידיעות מעריב הודפס ב"דפוס החדש", בית-דפוס תל-אביב שהיה שייך לקיבוץ הארצי השומר הצעיר, ובו הודפס בראש ובראשונה על המשמר. עתון זה סיקר מעט יותר מרוב העתונים האחרים את השתלשלות הפרשה ומותר להניח כי את המידע שאבו כתביו מעמיתיהם לעבודה בבית הדפוס.

לפחות מבחינת התערבות החוק, "מסכם עורך-דין ברמן ממרחק הזמן".³⁷

התגובות בעתונות ל"מוטש"

העתונות היהודית בארץ-ישראל ניצבה מופתעת והמומה נוכח "המלחמה התקשורתית" בין שני עתוני הערב שנפלה עליה בעצם ימי מלחמה של ממש. זהו הסבר אפשרי אחד לתגובות המינוריות של רוב העתונים - בין אזכור חטוף לכתובה תמציתית - בבחינת "קשה לנו לקבוע דעה בעניין". הסבר נוסף קשור לחשש עתונאי מקובל, שעתון חדש ינגוס מנתח התפוצה של העתונים הקיימים, ולפיכך כדאי להזכירו כמה שפחות. המועמד הראשון להיפגע היה, כמובן, ידיעות אחרונות, ולצדו המשקיף הרוויזיוניסטי, שכן כמה מבכירי ידיעות מעריב נמנו עם שורותיו בעבר ובהווה, והבוקר הימני. ראוי לציין שבחוגי העתונות והציבור של המרכז והשמאל הייתה לעתון החדש תווית רוויזיוניסטית בשל עברם המפלגתי של עתונאים כרוזנפלד, שניצר ודיסנצ'יק.

מקצת העתונים הזכירו את כל הפרשה במילים ספורות ממש. כך, למשל, דבר: בגיליון ה-16 בפברואר 1948, תחת כותרת קטנה בתחתית עמוד 4, "מהפכה בידיעות אחרונות", הופיעה ידיעה על טור אחד, שסיפרה כי כל עובדי ידיעות "עזבו את שירותו של מר יהודה מווס" ופרסמו עתון-ערב חדש. העובדים מסרו לכתב דבר על סיבת ה"מרד" (כך במקור): "בידיעות אחרונות" לא ניתן למערכת חופש פעולה וחופש דיבור. התנהל מו"מ ממושך, שבו לא הוצגו כל תביעות כספיות". בהמשך הידיעה נאמר כי בעל ידיעות אחרונות אמר לסופר העתון שהוא ממשיך בהופעת עתונו ועומד לארגן מערכת חדשה. בימים הבאים לא נזכר עוד הנושא בדבר בשום צורה.

הבוקר, עתון החוגים האזרחיים, היה תמציתי עוד יותר. תחת הכותרת "שני עתוני ערב חדשים בתל-אביב" הוקדשו ב-16 בפברואר 1948 15 מילים בדיוק להופעתם של ידיעות מעריב ושל יום מביית הארץ. העובדה שידיעות אחרונות המשיך להופיע - לא נזכרה כלל. בימים הבאים התעלם הבוקר מכל הפרשה.

הארץ הקדיש מעט יותר מקום לעניין, אם כי עשה זאת רק ב-17 בפברואר. יום קודם לכן הוא הסתפק בתיאור מחמיא של עתונו-שלו, יום יום, שהופיע לראשונה ב-15 בחודש, ותיאר אותו בסופרלטיבים יחצ"ניים ממש: "הרוצה לדעת על בוריו את המתרחש בעולמנו ובעולם הרחב, ירגיש חיש מהר שלא בא על סיפוקו אם לא קרא יום יום את יום יום".

בימים 18 ו-19 בפברואר 1948 תיאר העתון בידיעות בינוניות בגודלן את הדן-קרוב המשפטי בין שני העתונים הניצים, וכך הוא עשה גם לאחר מתן פסק-דינו של השופט קנטרוביץ', בגיליון ה-26 בפברואר 1948.

הצופה הדתי הקדיש לפרשה את המקום הרחב ביותר. ב-16 בפברואר 1948 הובאה ידיעה גדולה יחסית בעמוד האחרון (4), שנשאה את הכותרת: "שלשה עתונים נתווספו ליישוב בבת אחת". כותרת המשנה סיפרה: "מערכת ידיעות אחרונות" נתפרדה מהבעלים וייסדה לה עתון עצמאי".

הפתח של הידיעה היה דרמטי ממש:

מוכה תמהון ותדהמה עמד אתמול קהל קוראי העתונים בתל-אביב

כאמור לעיל, לאחר פסיקת השופט קנטרוביץ' ב-24 בפברואר 1948, שהסירה את האיום מעל המשך קיום ידיעות מעריב, היה הדיווח בעתונים השונים (למעט ידיעות אחרונות וידיעות מעריב) מצומצם מאוד.

"אין תגובה"

במילים אלה אפשר להגדיר את התייחסות רוב העיתונאים למאבק העז בין שני עתוני הערב, שהתפתח מה-15 בפברואר 1948 ואילך. שני דוגמאות מוחשיות, אחת בדיעבד והשנייה בזמן-אמת: ב-1984, כאשר התראיין משה רון, המזכ"ל הנצחי של אגודת העיתונאים בתל-אביב על זכרונותיו מתש"ח בהקשר ל"פוטש" ולעמדת אגודת העיתונאים דאו לנושא, אמר רק זאת: "נו, אנחנו אגודה של עיתונאים, לא של מו"לים. מה יכולנו לעשות?"³⁵

העתונאי שמעון סאמט מהארץ, שהיה לו ב-1948 טור קבוע בשבועון העולם הזה בשם "שאל כאוות נפשך!", נדרש להכניס ראשו לגוב האריות התקשורתית שהוליד ה"פוטש" פחות משבועיים לאחר התרחשותו. קורא בשם יואל בן דוד מתל-אביב ביקש לקבל מענה על השאלה הבאה: "מה טיבה של תבורה זו?", כשהכוונה היא לפורשי ידיעות, והוסיף שאלה שנייה: "מי צודק בפרשה זו?"

לאחר שהסביר לשואל בהרחבה ניכרת את מעלותיהם העיתונאיות של קרליבך, ד"ר דוד לאור, אורי קיסרי, שלום רוונפלד, דוד גלעדי ושמואל שניצר, נפנה סאמט לשאלה השנייה ואז אחז בו פיק-ברכיים. וכך כתב:

באשר לשאלתך: מי צודק בפרשה זו של עויבת מקום עבודה קודם - אנא ואנא לסלוח לי, אם לא אשיב על כך לא דבר ולא חצי דבר. כחבר ועד אגודת העיתונאים מצוה אני להמנע מ"גלוי דעת" במחיצה זו וביתוד שעדיין לא הוציא כבוד השופט קנטרוביץ' את פסק דינו ב"פרשת הכותרת" של העתון.³⁶

"ועדת התגובה", הגוף העליון של עורכי העיתונות היהודית בארץ-ישראל נדרשה לנושא זמן קצר לאחר ה"פוטש" והיא כן קבעה עמדה, אלא שזו דנה ברותחין את עתוני הערב בכללותם, ובמשתמע את "קרב הענקים" ידיעות אחרונות נגד ידיעות מעריב ולהיפך. בעוד שבעבר לא ידוע על ערעור לגבי חברות של ד"ר קרליבך, כעורך ידיעות אחרונות, בוועדה, והוא אף נחשב כחבר-מייסד שלה בשנת 1942,³⁷ הרי שבוע לאחר פרישת קרליבך וחבריו מידיעות, קיבלה הוועדה את ההחלטה הבאה לגבי החברות בה: "ב"כ [באי כוח] עתוני הערב לא יוזמנו ליישוב ועדת התגובה והנימוק: ועדת התגובה היא ועדה פוליטית, ורק עתוני הבוקר מעצבים ומשקפים את המגמות הפוליטיות של דעת-הקהל ביישוב".³⁸

נראה, אפוא, שדעת קברניטי העיתונות היהודית בארץ-ישראל, עורכי יומני הבוקר, לא היתה נוחה מ"מלחמת עתוני הערב", והיא גזרה עליהם מעין הורדה-בדרגה.

אלתרמן יוצא למתקפה

בעוד שציבור הקוראים נתן את אישורו למהלך, וידיעות מעריב הפך תוך כמה חודשים ליומון הנפוץ ביותר ביישוב היהודי ועוד לפני סוף

אותה שנה הגיעה תפוצתו ל-32,475 עותקים ביום, הגדולה בארץ,³⁹ הדעות לגבי הפרישה החפוזה הזו היו חלוקות, והושמעו לא מעט השגות על הצד המוסרי שלה. יצחק ברמן זוכר שלא הכל סברו שדרך הפרישה הייתה נאותה.⁴⁰ אפילו ד"ר קרליבך, במלאות שנה למעריב, כפי ששונה השם מאמצע ספטמבר 1948, נזכר איך קיבלו את פני העתון החדש ועושי: "בלעג ובשיסוי בעתונות, בהשמצות בבית המשפט, בצריחות ברחובות, בהרס ובהבלות".⁴¹

אל תוקפי עתוני הערב הצטרף בתחילת מרס 1948 המשורר נתן אלתרמן, במדורו הפופולרי "הטור השביעי" בדבר. שמו של הטור המחורז עמד בסימן הימים ההם - "האזור המתקף". וזו היתה דעתו של המשורר על "מתקפת עתוני הערב":

בא הזמן	וכיין שהמחץ אינו עיוני
להטביל את העט כמו קסת	וכיין שעתון הוא מנוף ונשק,
ולציין איך כל-יום, בגלוי ומאָרָב,	יש לקבול על שרות ציבורי חיוני
פה נפתחת באש מרגמות מרוכות	ההופך פה למקור סכנות ונזק.
התקפת	
עתוני	מסירת חדשות היא חובה ותביעה!
הערב.	אך קָרָת-עתונות לחבל בכך אצה
התקפה על אזור חיוני וחשוב	עת מורגש כי תפקיד מסירת הידיעה
הנקרא:	בה מוחלף
עצבי הישוב.	בתפקיד מכירת הסנסציה. ⁴²

התקפה הפועלת בכל הכלים
ותוך כשר פגיעה מכסימלי,
ומכה ונמשכת
גלים-גלים
שש ושבע שעות ומעלה.

דוד בן-גוריון, בעת ההיא יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, ומי שיהיה תוך שלושה חודשים ראש הממשלה הראשון, מצא באותו זמן ממש בידיעות מעריב, כמו גם בידיעות אחרונות, ובוודאי במברק של יוצאי לח"י פגם מסוג אחר: "עד כמה שאני רואה את עתוני הערב, הם כולם בעלי אופי רביזיוניסטי".⁴³

אך לא הכל סברו שעתוני הערב הם שלילה בלבד. בעתון המשמרת הצעירה של מפא"י, אשמורת, הופיעה ארבעה ימים לאחר ה"פוטש", רשימה קצרה במסגרת טור התגובות "אשמורת שנייה" בחתימת רמון, שדיברה דווקא בזכות תופעת עתוני הערב. "בראשית ברא קרליבך את ידיעות אחרונות", פתח רמון את רשימתו. "קשה היה לקרוא לייצור הזה עתון. למעשה היה זה עלון אינפורמציה. בחודשים האחרונים, נכתב בהמשך הרשימה, הולך עלון הערב והופך להיות עתון ערב, בהיקף של 4 עמודים, והוא עסוק בניגוד לעבר בשאלות חברה, ספורט, יש בו מדור לאשה ועוד. לאחרונה קמו כמה עתוני ערב חדשים, ציין הכותב, ורובם קשורים לזרמים הפוליטיים ביישוב. על ידיעות מעריב שזה עתה החל להופיע נכתב גם כאן שהוא "פוזל לרביזיוניזם".

לעתון הערב שלושה יתרונות, ציין עוד רמון באשמורת: א. זמן

רוזנבלום עמד בלחצים ונתן למוסד תשובה חיובית. הוא נתמנה לעורך והתמיד בכך במשך 38 שנים, עד שנת 1986. תוך כדי כניסתו לעבודה בפברואר 1948, חזר ארצה נוח מווס, ואף הוא נרתם למלאכת הצלת העתון. העדרותו מהארץ בימים הקריטיים שלפני ה"פוטש" הכאיבה לו בעשרות השנים הבאות, ולא פעם התבטא, שאילו היה כאן, ייתכן שהיה מצליח למנוע את הפרישה.

נוכח מעריב המצליח נחשב ידיעות אחרונות במשך שנים לעתון המדשדש במקומו, שלא לומר נכשל ונחשל. אולם משפחת מווס, ובמיוחד יהודה מווס (עד פטירתו ב-1956), בנו נוח וקרוב-המשפחה דוב יודקובסקי, החזיקו את העתון בשיניים, ולא נתנו לו ליפול. על יהודה מווס נהגו לספר שמדי שנה הוא מוכר בניין או מגרש מרכושו הגדול, כדי לכסות את גרעונות ידיעות המפסיד. ועוד סופר, שבמשך שנים סיפק השבועון המצליח לאשה מטרייה פיננסית לעתון-האב שלו, עד שזה עלה על פסי ההצלחה. הדבר אובחן לראשונה בשנות ה-60 והתברר סופית במהלך שנות ה-70. ידיעות אחרונות, שנושל מהבכורה בשדה עתונות-הערב ב-1948, הצליח לסלק מדרכו את המנשל, מעריב, ששנים רבות התגאה בכותרת-המשנה שלו שהוא "העתון הנפוץ ביותר בישראל". מאמצע שנות ה-70 ואילך, חזר ידיעות ותפס את המקום הראשון בין העתונים הפופולריים בישראל ובין העתונים בכלל, מבחינת התפוצה לפחות. הוא זכה לכינוי "העתון של המדינה" ובתחילת המאה ה-21 הוא שולט בכ-70% משוק הקוראים הישראלי, תופעה חסרת-תקדים במדינות המערב.

הנה כי כן, עקשנותם של אנשי ידיעות אחרונות וחתימתם לעשיית עתון פופולרי וקצבי, לצד טעויות טקטיות ואסטרטגיות שעשו ראשי מעריב, שלא הבינו את רחשי לב הציבור, והמשיכו במשך שנים בהוצאת עתון אליטיסטי וכבד - כל אלה וסיבות אחרות ביטלו את תוצאות ה"פוטש" לאחר כשלושים שנה.

מקום ה"פוטש" בתולדות העתונות בישראל

כאמור, אין ספק כי המהלך שכונה בדיעבד "פוטש" היה מאורע חסר-תקדים בתולדות העתונות הישראלית.

מעריב הקדיש לו במהלך השנים רבבות מילים, לעומת קומץ מילים ממש שראה אור בידיעות אחרונות. כבר בגיליון השישי שלו, ביום שישי 20 בפברואר 1948, הסביר ר' איפכא מסתברא (הוא ד"ר עזריאל קרליבך) "למה יצאנו?". בשלושת המשפטים הראשונים והקצרים של המאמר הקטן - בניגוד למאמרי יום שישי הרגילים שלו שהיו ארוכים פי כמה - מופיעה התשובה כולה:

אנחנו יצאנו מידיעות אחרונות מטעם פשוט:

מפני שאנחנו עתונאים ולא - בלברים.

מפני שאנחנו חייבים דין לציבור, ולא לאיש פרטי, יהיה אשר יהיה.

ובהמשך: "מפני שעתון נעשה ב ש ב י ל הקורא. ולא - על השבונג. על כן קמנו ויצאנו." (הפיזור - במקור).

בשנים הבאות חזר בדרך כלל הטיעון הזה בגיליונות החגיגיים של מעריב: ביום השנה, במלאות לעתון 5, 10, 20, 25, 40 ו-50 שנה, וגם בהודמגויות אחרות. הוצאת העתון וסלילת דרכו העצמאית ב-1948 הוצגה תמיד כשירות לציבור וכזכות גדולה שנקרתה לעובדיו.

הופעתו, בשעה נוחה לקורא; ב. מחירו הנזל - גרוש אחד; ג. הוא קל יותר בתוכנו, המוני יותר ומקובל לומר עליו: "יש בו מה לקרוא".

ולבסוף, קביעה נחרצת של הכותב: "בוודאי ימצאו אניני טעם שיגידו כי אלה הם 'גאסען בלעטלאך' [ביידיש: עלוני רחוב]... אך מי יודע - ייתכן כי העתיד לעתוני הערב."⁴⁷

עורך אשמורת באותה עת היה שמעון הורן, והוא השמיע דברים זהים על עתידם של עתוני הערב בדיון בנושאי עתונות שהתקיים במוכרות מפא"י באותו שבוע עצמו. לא מן הנמנע שרמון והורן חד הם. וכך אמר הורן בדיון האמור: "עתון הבוקר איבד בתקופה המודרנית הרבה מחובותיו... ההשפעה הגדלה והולכת היא לעתון הערב, פשוטו כמשמעו." דוד זכאי, מעורכי דבר שהשתתף בדיון, גזע בקריאת בנינים: "מדוע אנחנו צריכים לסייע לתהליך זה, להשפעה של 'עתון הפרוטה', ומדוע עלינו לא להילחם נגד זה?"⁴⁸

כיצד שרץ "ידיעות אחרונות"?

תקוותם של קרליבך וחבריו לראות בהפסקת הופעת ידיעות אחרונות לא התגשמה. העתון המשיך להופיע, ולא החסיר אפילו יום אחד. אפשר להשוות את המשך פעילותו לאגדת עוף החול, שקם מן האפר והיחדש ימיו. נכון, זה היה עתון שאיבד כמעט את כל עולמו החומרי והרוחני, ורבים מקוראיו. אביעזר גולן, שתחילה נמנה עם העוברים וחזר בו, העיד לימים: "מוזס אסף את כל החלכאים והנדכאים שקראו לעצמם עתונאים... ופשוט עשינו עתון רע."⁴⁹

כפי שהוזכר לעיל, כעורכו של ידיעות אחרונות שלאחר המפולת נתמנה ד"ר הרצל רוזנבלום, שעיקר כוחו היה בפובליציסטיקה בעלת גוון ימני-רוויזיוניסטי. הוא כתב באופן קבוע בהבוקר, והוזעק על-ידי יהודה מווס ביום בו הופיע לראשונה ידיעות מעריב. מווס לא הרבה בדיבורים; הוא הציע לרוזנבלום את העריכה, ודרש תשובה בהקדם, "כי אצלנו בוער הבית כולו." על רוזנבלום הופעלו לחצים שלא להיענות להצעה. בהבוקר ניסו להשאירו באמצעות הגדלת משכורתו; גם קרליבך לא טמן את ידו בצלחת, והוא הזמינו לשיחה בבית קפה תל-אביבי, כדי לשכנעו שלא יסייע למווס. הוא הסביר לרוזנבלום של ידיעות אחרונות אין שום סיכוי לשרוד משלושה טעמים. ראשית, כול העתונאים המוכשרים באמת לכתוב בעתון-ערב של ממש - פרשו יחד אתו, ואין שום אפשרות לגדל תוך זמן קצר דור חדש של עתונאים מתאימים למשימה שכזו; שנית, מווס הוא סוחר יותר משהוא מו"ל של עתון, וכשיתברר לו כי המשך הוצאת עתונו יגרור אותו להפסדים ענקיים, יפרוש מההרפתקה הזו, והאשמה על סגירת העתון תיפול עליו (על רוזנבלום); סיבה שלישית, שנראתה לרוזנבלום יותר משתי הסיבות האחרות, הוצגה במילים אלה על-ידי קרליבך:

עליך לדעת, שעוד זמן רב מאוד לא יהיה בארץ הזאת יותר מעתון ערב אחד, משום שלעתון ערב שני לא יהיו קוראים רבים. כיוון שכך, הרי ברור שעתון הערב הזה יהיה מעריב, שכבר "תפיש" 80% מקוראי ידיעות אחרונות ובקרוב יעברו לעתון הערב החדש גם יתר עשרים האחוזים של קוראיו.

בסיום דבריו השיא קרליבך עצה לרוזנבלום: אנא ממך, אל תיכנס עם ראש בריא למיטה החולה הזו המוצעת לך על ידי מווס,⁵⁰

ברי, "המשיכה השופטת ברק, כי אנו מכירים בחירותו של בעלים ומו"ל של עתון לחופש הביטוי, לרצון כי העתון ישקף את השקפת עולמו. אולם גם לעתונאי זכויות, ובראשן "חירות של חופש הביטוי... חירות שלא יפריעו לו להביע את דעתו." מו"ל רשאי לפטר עורכים ועתונאים אם הם אינם ממלאים את המוטל עליהם מנקודת מבטו. אך "מרגע שהוא גמר ואמר שלא לפטר את העורך, אין הוא עוד חופשי להתערב בעבודתו של זה ללא הגבלה."

הנה כי כן, הצדקה בדיעבד לצעד של העורך קרליבך ועמיתיו העתונאים שהשוו כי המו"ל של ידיעות אחרונות, יהודה מוזס, מצר את צעדיהם. אלא ששנה וחצי לאחר פסק דינה של השופטת ברק, נהפכה הקערה על פיה בערעור של חברת "פלשתיין פוסט" (המו"ל של ג'רוזלם פוסט) לבית הדין הארצי לעבודה. הרכב של שלושה שופטים, בראשות הנשיא מנחם גולדברג, פסק כי בניגוד לפסק הדין של השופטת ברק, העתונאי הוא ככל העובדים האחרים, ואין לו זכויות יתר. יתר על כן, המו"ל של עתון הוא בעלים לכל דבר וזכותו המלאה "לכוון את עתונו לנתיבים הרצויים לו, ולמנוע פרסומים נוגדים... אין בסירוב העתון לפרסם מאמר זה או אחר של עובד [עתונאי] פגיעה בחופש הדיבור של העתונאי." ומה יכול לעשות עתונאי או עורך שעתונו סרב לפרסם את פרי עטו, ובמשתמע - הצר את צעדי המקצועיים? תשובת בית הדין הארצי לעבודה בפסק הדין הנ"ל: "[הוא] רשאי למצוא לו במה אחרת, או להקימה..."⁵³

וזה מחזור אותנו לראשית 1948: לפי פסק הדין האמור, שני הצדדים צדקו במהלכיהם: מוזס, בעל המאה היה גם בעל הדעה, ורשאי היה לעשות בעתונו כרצונו; ואילו קרליבך ועמיתיו, שהשוו עצמם כבולים ומוגבלים, פרשו והקימו במה חדשה.

תופעת עתוני הערב

ממרחק השנים, אין ספק שהפרישה ההמונית מידיעות אחרונות והקמת מעריב היתה ציון דרך מרכזי בתולדות העתונות הישראלית. לא רק שאופיה, החל מפברואר 1948, השתנה והפך ליותר פופולרי; עתוני הערב, שעד אז נחשבו כמי שמשחקים במגרשי הליגה השנייה, נכנסו להליך של שדרוג שהביאם לאחר שנים מעטות (מעריב) ותקופה ממושכת יותר (ידיעות אחרונות) לליגה הבכירה. נהוג היה לספר על ראש הממשלה לוי אשכול, שבמחצית הראשונה של שנות ה-60 אמר שרק בשני מקרים מותר להעביר לו שיחות טלפון באמצע ישיבת ממשלה: אם אריה דיסנצ'יק, עורך מעריב, מטלפן, או שפרצה מלחמה...

אף בתחום המחקר לא יוחס לעתונות הערב, במשך תקופה ארוכה, מקום של כבוד. בספרו החלוצי של ג. קרסל, תולדות העתונות העברית בארץ-ישראל שהופיע ב-1964, הקדיש המחבר עמודים שלמים לכל אחד מעתוני הבוקר, ואילו את תופעת עתוני הערב, לרבות קורותיהם של ידיעות אחרונות ומעריב, דחס קרסל לפחות מעמוד וחצי, בדומה למה שנכתב על היומון הקומוניסטי קול העם.⁵⁴

בעת ה"פוטש" הבטיחו המוזסים נקמה. כשנשאל לאחר יותר מ-35 שנה נוח מוזס אם סוד הצלחת ידיעות היה נקמה, השיב ללא היסוס: "כן! כמובן! לא רק, אבל חלק גדול."⁵⁵ במהלך עשרות השנים הבאות עשו הם ויורשיהם ככל יכולתם להבליט את שנאתם למעריב

ד"ר קרליבך (יושב) ונוח מוזס בימים שעבדו יחד בידיעות אחרונות

בידיעות אחרונות לא צוינו ימי שנה מעין אלה - לא ללידתו של העתון ב-1939 ואף לא ללידתו-מחדש ב-1948. מן המעט שנכתב מתקבל הרושם שמה שקרה היה חמור, אך היו לו גם יתרונות. במלאות לעתון חמישים שנה הוכן ספר שכלל את העמודים הראשונים ההיסטוריים ובמבוא הובאו דברים קצרים של נוח מוזס:

משבר מכאיב פקד את העתון בעונת ה"פוטש" הידוע, שהתחולל דווקא בפרוס מלחמת הקוממויות. אלא שמעו יצא מתוק; התחלפות צוות העובדים יצרה הזדמנות בלתי רגילה להכנסת "דם חדש", להתגבשותו של סגל מערכתי, מינהלי וטכני רענן, שנאמנותו למפעל ומסירותו לקידום העתון היו נעלות מכל ספק.⁵⁶

לא אחת נדרשו הצדדים הנוגעים בדבר וחוקרי העתונות לצד המוסרי של הפרשה. הצד המשפטי, כך נראה, לא טופל - אולי משום שהוא הגיע לערכאות רק לאחר הפרישה, ולא עוד. ואולם בראייה מאוחרת הוצר הנושא האמור, משמע: יחסי מו"ל - עתונאים, וכיצד יש לנהוג במקרה של חילוקי דעות יסודיים ביניהם, בדיוק כפי שקרה במערכת ידיעות אחרונות בראשית 1948.

מערכת בתי הדין לעבודה בישראל נדרשה לנושא בתקופה מאוחרת יותר, במחצית הראשונה של שנות ה-90, בפרשת העתונאית ג'אנה יחיאל שעבדה ביומון ג'רוזלם פוסט והתפטרה בשל שינוי כבעלות ובכיוון של העתון. פסק דינה של שופטת בית הדין האזורי בירושלים, אלישבע ברק, שניתן ב-25 באפריל 1993,⁵⁷ נפתח במילים אלה: "הככל העובד העתונאי? האם הפרווגטיבה הניהולית היא זכות מוחלטת של המעביד?" השופטת ברק ניתנה את המקרה ואשר להיבט העקרוני, היא לא הסכימה לגישה המערבית המקובלת, שנראתה לה "אנכרוניסטית כיום", כי "הבעלים [של העתון] הוא בעל המאה ולכן גם בעל הדעה... [הוא] שוקל מהו סגנונו והקו בו ינקוט העתון..."

19. אורי קיסרי, זכרונות ליום מחר, תל-אביב 1975, עמ' 147. להלן: קיסרי.
20. רוזנפלד, עמ' 97.
21. קיסרי, עמ' 145.
22. שם, עמ' 153.
23. אדליסט, עמ' 34.
24. ברמן, עמ' 148.
25. אדליסט, עמ' 34.
26. רוזנפלד, עמ' 98.
27. על המשך הפרשה, סירובו של מחבר הרומאן, ש. ידידיה, להמשך הפרסום בעתון החדש, והחשיבות שייחסו בעת ההיא בעתוני הערב לרומאנים-בהמשכים, ראו מאמרי: "סיפורת סנסציונית בעתונות הערב בשנות ה-40", קשר 22, עמ' 109-115.
28. ברמן, עמ' 149.
29. המליין, גל' 51, 1886.
30. ידיעות מעריב (מהדורה מאוחרת), 17.2.1948, עמ' א'.
31. שם (מהדורת צהריים באותו יום), עמ' ד'.
32. עדות בעל-פה שנמסרה למחבר המאמר על-ידי ד"ר משה מוסק, הממונה על ארכיון המדינה בירושלים, ב-29 בינואר 2003.
33. ידיעות מעריב, 18.2.1948.
34. שם, 19.2.1948 (מהדורת צהריים), עמ' ד'.
35. שם (מהדורה מאוחרת), עמ' ד'.
36. המקור: קובץ פסקי דין של בתי המשפט המחוזיים בארץ-ישראל, 1948, כרך 3, עמ' 116-119 (25.2.1948).
37. ראיון עם יצחק ברמן, 26.1.2003.
38. אדליסט, עמ' 35.
39. העולם הזה, גל' 544, 26.2.1948, עמ' 15.
40. במסמך כתוב ראשון של הוועדה, מאפריל 1943, מופיע שמו של קרליבך לצד שמותיהם של עורכי העיתונים האחרים. וראו: דינה גורן, "עתונות במדינת מצור", היבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1971, עמ' 189.
41. דו"ח משיבת הוועדה, 22.2.1948, תיק פרוטוקולים של ועדת התגובה, מרכז המידע של המכון לחקר העתונות היהודית, אוניברסיטת תל-אביב.
42. אישור התפוצה לאחר החזרות בתודש נובמבר 1948, בחתימת רואה החשבון ש. פרושנסקי, מעריב, 18.2.1949.
43. בשיחה עם מחבר המאמר, 15.1.2003.
44. "שנת ה'למעריב" - תודה לקורא", בחתימת "בית מעריב", מעריב, גיליון השנה, 18.2.1949. אף שחתימת קרליבך אינה מופיעה, הסגנון מזכיר את כתיבתו.
45. נתן א. (נתן אלתרמן), "הטור השביעי", דבר, 5.3.1948.
46. דברים במזכירות מפא"י, 3.3.1948, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל, תיק 2-932-1948.
47. רמון, "אשמורת שנייה - העתיד לעתון הערב", אשמורת, גל' 6, 19.2.1948.
48. ישיבת מזכירות מפא"י, 17.2.1948, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל, תיק 2-932-1948.
49. אדליסט, עמ' 35.
50. הרצל רוזנבלום, טיפות מן היס, תל-אביב 1987, עמ' 61-62.
51. נח מווס, "עתון עם לב", עמוד ראשון. הדברים נכללים במבוא, בעמודים לא ממסופרים.
52. פסק הדין של השופטת אלישבע ברק הובא במלואו בקשר 14, נובמבר 1993, עמ' 24-47.
53. פסק הדין של בית הדין הארצי לעבודה בראשות השופט מנחם גולדברג, הובא במלואו בקשר 16, נובמבר 1994, עמ' 33-43.
54. ג. קרסל, תולדות העתונות העברית בארץ-ישראל, ירושלים 1964, עמ' 177-194.
55. אדליסט, עמ' 35.
56. שלום עליכם, "קדמה כתרילבקאית", תרגום לעברית: אריה אהרוני, קשר 13, עמ' 22-23.

ולראשיו. רק לאחר שהגיבורים הראשיים של הפרשה, משני הצדדים, נעלמו מהבמה, נחלש המאבק העתונאי הזה, והגיעו הדברים לידי כך, שדוב יודקובסקי, לאחר שהסתכסך בידיעות, עבר למעריב ושימש במשך תקופה קצרה כעורכו הראשי.

הקמת מעריב יצרה את הדפוס הנראה בישראל כנצחי - שני עתוני-ערב, ולאחר מכן עתוני-צהריים (וכיום - עתוני שחר) הניצים זה עם זה, חותרים האחד תחת משנהו, מאשימים זה את זה ב"ריגול תעשייתי", ויחד עם זה לא מאפשרים - ככל הנראה תוך תיאום - לשום עתון מקביל נוסף להיכנס לתחום-המחיה שלהם. עובדה היא שזה יותר משני דורות לא הצליח שום ניסיון לחדור לטריטוריה התקשורתית הזו. מי שניסה לעשות זאת, נאלץ להודות בכשלונו לרוב תוך תקופה קצרה, לעתים תוך תקופה ארוכה יותר (הדור של מפא"י בשנים 1948-1955, חדשות של עמוס שוקן בשנים 1984-1993) - ולשלם מחיר כספי כבד.

דומה הדבר שעל שני העתונים הניצים האלה ממש כתב שלום עליכם את הקטע הבא בספרו "קדמה כתרילבקאית":

כל אחד מן השניים טוען שהוא כלי הביטוי הראשון והיחיד בכתרילבקה, מתעלם מן השני ומתכחש לו. אינו מזכיר חלילה את שמו - אסור - חויר! אלא אם כן בשעת כוונה, כשאין כבר ברירה אחרת, ונאלצים למשל להרף, לגדף ולבוזות זה את זה... על פי רוב זה מתנהל אצלם בצורה מוסווה, והם גמנעים ככל האפשר מהזכרת שם המתחרה... שומרים הם זה את צעדיו של זה, עוקבים ויודעים מה מתבשל אצל בן תחרותם, ולו תמציא מערכת אחת איזה רעיון, הריזה כבר ידוע במערכת השנייה...⁵⁶

1. לפי עדותו בבית המשפט המחוזי בתל-אביב ב-18.2.1948. דיווח בידיעות מעריב באותו יום, עמ' ד'.
2. צילום הרשיון מופיע בעמודי הפתיחה הלא ממסופרים של הספר עמוד ראשון - ספר היובל של ידיעות אחרונות. 1989-1989, תל-אביב 1989. להלן: עמוד ראשון.
3. דיון בלשכת מפא"י, 6.1.1948, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל, תיק 2-932-1948.
4. שם, שם.
5. ידיעות מעריב (מהדורה מאוחרת), 19.2.1948, עמ' ד'.
6. הנתון מופיע בידיעה שכותרתה "לא הסכימו להוליך שולל את קוראיו של עתון ערב", על המשמר, 19.2.1948.
7. שלום רוזנפלד, "פרקי קרליבך והקמת מעריב", קשר 30, נובמבר 2001, עמ' 99. להלן: רוזנפלד.
8. עדות בבית המשפט המחוזי בתל-אביב, במשפט ידיעות אחרונות נגד הפורשים, מקימי העתון המתחרה. ידיעות מעריב, 19.2.1948.
9. שם, שם.
10. רוזנפלד, עמ' 93.
11. שמואל שניצר, "בגלל שלוש מלים", מעריב, 15.2.1998.
12. יצחק ברמן, ימי סערה, תל-אביב 1993, עמ' 147. להלן: ברמן.
13. רוזנפלד, עמ' 95.
14. שם, שם.
15. ידיעות מעריב, 19.2.1948.
16. "הקידת שתי וערב של ד"ר ע. קרליבך", ידיעות אחרונות, 20.2.1948.
17. רוזנפלד, עמ' 97.
18. רן אדליסט, "המדינה זה אני", מוניטין, 34, 1984, עמ' 34. להלן: אדליסט.